

ОБ'ЄКТ ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ШЛЯХОМ НЕЗАКОННИХ ОПЕРАЦІЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ**OBJECT AND SUBJECT MATTER OF FRAUD COMMITTED THROUGH ILLEGAL TRANSACTIONS USING ELECTRONIC COMPUTING EQUIPMENT**

Усманов Р.А., заступник начальника

Головне управління Національної поліції в Запорізькій області – начальник слідчого управління

Розглядаються питання об'єкта та предмета шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Досліджено безготівкові кошти як предмет злочинного впливу, відносини в сфері в сфері використання електронних платіжних систем як певну «оболонку» відносин власності на безготівкові гроші, віртуальні активи як предмет злочинного впливу та особливості їх обігу як виду відносин власності, що можуть бути об'єктом шахрайства.

У випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем. Це робить необхідним встановлення в процесі досудового слідства таких даних як: реквізити договору банківського обслуговування, реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій з рахунку потерпілої особи. Безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, пропонується визначати як юридичні права потерпілої особи вимагати від банку певної суми коштів, а також зобов'язання банку виконати цю вимогу, зменшити обсяг яких намагається винна особа.

У випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів. Використання платіжних систем віртуальних активів характеризується: децентралізованим регулюванням, відкритістю реєстру транзакцій, алгоритмізованим та автоматизованим забезпеченням функціонування, відсутністю забезпечення вартості віртуальних активів. Віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, пропонується визначати як нематеріальні блага, що є об'єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію.

Ключові слова: шахрайство, віртуальні активи, безготівкові кошти, платіжні системи, блокчейн, злочини проти власності, протидія злочинності в Україні.

The issues of the object and subject matter of fraud committed through illegal operations using electronic computing equipment are considered. Non-cash funds as a subject of criminal influence, relations in the sphere of the use of electronic payment systems as a certain «shell» of property relations for non-cash money, virtual assets as a subject of criminal influence and the peculiarities of their circulation as a type of property relations that can be the object of fraud have been studied.

In cases where fraud, committed through illegal operations using electronic computing equipment, is carried out in relation to non-cash money, the direct object is social property relations mediated by the use of bank accounts and electronic payment systems. This makes it necessary to establish in the process of pre-trial investigation such data as: details of the banking service contract, details of the victim's bank account, details of the contract for receiving payment services, details of the victim's payment card, data on transactions initiated by the guilty person from the victim's account. Non-cash money, as a subject matter of the criminal influence of fraud, is proposed to be defined as the legal rights of the victim to demand a certain amount of funds from the bank, as well as the bank's obligation to fulfill this demand, the amount of which the guilty party tries to reduce.

In cases where fraud perpetrated through illegal operations using electronic computing equipment is carried out in relation to virtual assets (cryptocurrency), the immediate object is social property relations mediated by the use of payment systems of virtual assets. The use of payment systems of virtual assets is characterized by: decentralized regulation, openness of the transaction register, algorithmic and automated provision of functioning, lack of provision of the value of virtual assets. Virtual assets, as the subject matter of the criminal influence of fraud, are proposed to be defined as intangible goods that are the object of civil rights of the victim, have a value and are expressed by a set of data in electronic form, supported by a system for ensuring the turnover of virtual assets, in relation to which the guilty person tries to carry out illegal transaction

Key words: fraud, virtual assets, non-cash funds, payment systems, blockchain, crimes against property, combating crime in Ukraine.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та їх інтеграція в усі сфери життя суспільства зумовлює появу нових видів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням електронно-обчислювальної техніки (ЕОТ). Одним із найпоширеніших з них є шахрайство. У 2023 році кількість облікованих проваджень за ознаками шахрайства склала більш 82 тис. та була найбільшою серед усіх кримінальних правопорушень.

В умовах воєнного стану та необхідності концентрації ресурсів на відбитті збройної агресії РФ, питання протидії «комп'ютерному» шахрайству набуває особливої актуальності. Злочинці намагаються скористатися ситуацією, використовують панічні настрої, тривогу та нестабільність серед населення.

Кримінально-правова наука не перебуває осторонь означеної проблематики. Так, питання впливу процесів інформатизації на злочинність досліджували В.О. Голубєв, М.В. Карчевський, Н.А. Савінова, Д.С. Азаров, С.О. Орлов, С.В. Дрьомов, Т.В. Міхайліна, О.О. Кирбят'єв, М.В. Рудик,

Ю.А. Бельський, М.В. Плугатир, М.О. Кравцова. Питання запобігання та протидії шахрайству, що вчиняється з використанням електронних комунікацій на дисертаційному рівні досліджували Л.В. Лефтеров та С.В. Шапочка. Проблематику кримінально-відповідальності за злочини проти власності, що вчиняються з використанням інформаційних технологій досліджували Б.Г. Розовський, В.О. Навроцький, О.О. Дуторов, П.С. Берзін, М.М. Панов, О.В. Кришевич. Водночас, наукова дискусія триває. Зокрема, відсутня визначеність щодо кримінально-правової кваліфікації несанкціонованих транзакцій у платіжних системах. Судова практика щодо кримінально-правової кваліфікації шахрайства, вчинюваного шляхом незаконних операцій з використанням комп'ютерної техніки є неоднозначною. Близькі за обставинами вчинення випадки отримують різну кримінально-правову оцінку [20].

Означене зумовлює необхідність дослідження підстави кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинюване шляхом незаконних операцій з використанням

ЕОТ. В першу чергу об'єкта та предмета даного кримінального правопорушення. Саме це і є метою статті.

Загально визнаним, таким, що не потребує додаткової аргументації є положення науки кримінального права про те, що об'єктом кримінальних правопорушень проти власності є «суспільні відносини власності, охорона яких забезпечується законодавством про кримінальну відповідальність» [3]. Водночас, як наочно свідчить аналіз судової практики [20] та тенденцій розвитку посягань на власність, переважна частина суспільних відносин власності, яким заподіюється шкода під час вчинення шахрайства, пов'язаного з використанням комп'ютерної техніки, характеризуються наступними особливостями. По-перше, реалізація цих відносин відбувається шляхом використання безготівкових грошей та банківських рахунків. По-друге, відносини власності, що виступають об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення, передбачають використання електронних платіжних систем. По-третє, є підстави прогнозувати зростання кількості посягань, пов'язаних із віртуальними активами.

У зв'язку з цим аналіз об'єкта та предмета досліджуваного кримінального правопорушення здійснено характеризуючи: безготівкові кошти як предмет злочинного впливу, відносини в сфері використання електронних платіжних систем як певну «оболонку» відносин власності на безготівкові гроші, віртуальні активи як предмет злочинного впливу та особливості їх обігу як виду відносин власності, що можуть бути об'єктом шахрайства.

Банківська діяльність, є ключовим компонентом сучасної фінансової системи, складною нормативно регульованою сферою, яка впливає на всі сфери економіки та є невід'ємною частиною фінансової системи кожної країни. Банки виступають посередниками між вкладниками та позичальниками, виконуючи низку функцій, які регулюють фінансові потоки та сприяють розвитку економіки в цілому. «В умовах глобалізації уявити розвиток національного господарства без банківського сегменту неможливо» [16]. Можна погодитися з В.І. Рудевською, яка пропонує визначати банківську діяльність як фінансово-економічну діяльність, що включає в себе комплекс операцій із ведення рахунків, переказу коштів та залучення коштів для надання грошових кредитів із метою отримання прибутку, задоволення потреб суспільства в отриманні банківських послуг та забезпечення стабільності банківської системи [16].

Отримання банківської послуги у вигляді можливості використовувати банківський рахунок вимагає укладання договору банківського рахунку (ст. 1066 ЦК України). Такий договір передбачає обов'язок банку «приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком» [22]. Важливо зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 1066 ЦК «банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами» [22].

Зазначені положення ЦК конкретизуються у положеннях Закону України «Про банки та банківську діяльність». Так, банківська діяльність визначається як «залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [10], а банківські рахунки як «рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів» [10]. Тобто на банківських рахунках клієнтів банків обліковуються вимоги та зобов'язання банку відносно клієнта. Відповідно, наявність коштів на рахунку

фактично означає наявність у клієнта права розпоряджатися певною сумою коштів та наявність відповідного обов'язку банківської установи.

Особливості правової природи безготівкових коштів вдало визначили Д.О. Гетманцев та Н.Г. Шукліна: «безготівкові кошти на банківських рахунках не є речами, існують у формі записів та являють собою свідчення зобов'язального права вимоги клієнта до банку, зміст якого розкривається чинним законодавством, а також договором банківського рахунку між банком та клієнтом» [4, с. 117].

С.О. Сліпченко правильно вказує на те, що банківський рахунок представляє собою не лише спосіб зберігання коштів, а й важливий інструмент обліку, контролю та ведення бухгалтерської документації. Записи на рахунках відображають зміни у правових вимогах (активах) та відповідних їм обов'язках (пасавах) між банком та клієнтом. Також дослідник робить висновок, що термін «безготівкові гроші» позначає «об'єкти цивільних прав, які, поруч з готівкою, є одним із видів грошей» [18, с. 58], а власне безготівкові кошти «це правові вимоги клієнта та кореспондуючі правам обов'язки банку, які фіксуються та обліковуються шляхом записів на рахунках у банках» [18, с. 58].

Іншими словами, безготівкові гроші – це не просто цифри на рахунку, а й юридичні права клієнта вимагати від банку певної суми коштів, а також зобов'язання банку виконати цю вимогу. Ці права та обов'язки фіксуються та обліковуються у вигляді записів на банківських рахунках.

Зазначимо, що наведені положення про юридичну природу безготівкових грошей породжують питання про те до якої ознак складу кримінального правопорушення їх слід відносити. Оскільки безготівкові гроші не є речами, вони не можуть вважатися предметом кримінального правопорушення за визначенням. Відповідно, в контексті кримінальної відповідальності за шахрайство (ст. 190 КК), безготівкові гроші правильно вважати правом на майно. У зв'язку з цим, розв'язання означеної проблеми полягає у використанні запропонованого В.Я. Тацієм поняття «предмет злочинного впливу» – «той елемент суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому, отже, в першу чергу завдається шкода» [19]. Саме предметом злочинного впливу шахрайства послідовно вважати безготівкові гроші в тих випадках, коли має місце заволодіння ними шляхом обману або зловживання довірою.

Можливість здійснювати операції з коштами, облікованими на банківських рахунках, забезпечується банківськими платіжними інструментами – засобами, що містить реквізити, які ідентифікують емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента [10].

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, порядок їх використання, правила виконання платіжних операцій, категорії надавачів платіжних послуг, права, обов'язки та відповідальність учасників платіжного ринку України, тощо визначає Закон України «Про платіжні послуги» [14]. Цим нормативним документом платіжна система визначається як «система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи».

Процесинг у платіжній системі представляє собою діяльність з обробки інформації при здійсненні платіжних операцій. Платіжною операцією є «будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього» [14]. Важливим аспектом нормативного регулювання використання платіжних систем є визначення поняття «ініціатор» – «особа, яка на законних підставах ініціює

платіжну операцію шляхом формування та/або подання відповідної платіжної інструкції, у тому числі із застосуванням платіжного інструменту» [14]. У свою чергу, платіжна інструкція представляє собою «розпорядження ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції» [14].

Якщо ж платіжна операція стала результатом дій особи, яка не є «ініціатором», тобто не має законних підстав здійснювати операції з коштами облікованими на певному рахунку, має місце «неналежна платіжна операція» – «платіжна операція, внаслідок якої з вини особи, яка не є ініціатором або надавачем платіжних послуг, здійснюється списання коштів з рахунку неналежного платника та/або зарахування коштів на рахунок неналежного отримувача чи видача йому коштів у готівковій формі» [14].

Разом з неналежною платіжною операцією Закон України «Про платіжні послуги» вводить в обіг такі поняття як «неналежний стягувач» – «особа, яка не має визначених законом підстав на ініціювання платіжної операції з рахунку платника», «неналежний отримувач» – «особа, на рахунок якої без законних підстав зарахована сума платіжної операції або яка отримала суму платіжної операції в готівковій формі» та «неналежний платник» – «особа, з рахунку якої списано кошти без законних підстав (помилково або неправомірно)» [14].

Крім цього, окрема система понять використовується для описання засобів ідентифікації ініціаторів платежів. Так, загальним поняттям є «платіжний інструмент» – «персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції» [14].

Для описання обігу безготівкових коштів важливим є визначення понять «емітент» та «еквайр». Емітентом платіжних інструментів (далі – емітентом) є надавач платіжних послуг, який здійснює випуск (надання) платнику платіжного інструменту для ініціювання та оброблення платіжних операцій, та який має право на надання такої послуги відповідно до законодавства [14]. Еквайринговою установою (далі – еквайром) є надавач платіжних послуг, який здійснює прийняття платіжних інструментів, результатом чого є переказ коштів отримувачу та/або видача коштів у готівковій формі, та який має ліцензію на надання такої послуги [14].

Видом платіжних інструментів є «електронний платіжний засіб» – «платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом» [14]. Відповідно, платіжна картка представляє собою «електронний платіжний засіб у вигляді пластикової чи іншого виду картки».

Для ініціювання платіжної операції з використанням платіжного інструменту використовується «платіжний пристрій» – «технічний пристрій (банківський автомат, платіжний термінал, програмно-технічний комплекс самообслуговування, програмно-апаратне середовище мобільного телефону, інший пристрій), що дає змогу користувачу ініціювати платіжну операцію, а також виконати інші операції згідно з функціональними можливостями цього пристрою» [14].

Отже, платіжні системи використовуються для забезпечення оперативності та доступності банківського обслуговування у сфері здійснення переказів коштів. Як приклад функціонування такої системи розглянемо операцію отримання готівки у банківському автоматі. Після розміщення картки в пристрої зчитування банкомату, введення пін-коду і необхідної суми грошей починається процедура авторизації. Авторизація – отримання дозволу від банку-емітента на проведення операції з платіжною картою. Через платіжну систему банк-еквайр надсилає запит емі-

тенту, останній здійснює перевірку переданих даних та, у разі можливості здійснення платежу, надсилає через платіжну систему відомості про дозвіл операції. Надав такий дозвіл, банк-емітент бере на себе зобов'язання виконати документально підтверджені вимоги банку-еквайера, який обслуговує конкретний банківський автомат, та блокує суму рівну сумі переказу на рахунку власника картки. Отримавши дозвіл, банківський автомат (обслуговуваний еквайером) видає необхідну клієнтом суму готівки.

У свою чергу емітент, отримавши підтвердження видачі готівки в банкоматі еквайера, здійснює списання коштів з рахунку власника картки та через розрахунковий банк платіжної системи здійснює відповідний переказ еквайеру. Схема принципово не змінюється при використанні банкомату емітента: на момент видачі готівки, необхідна сума на рахунку власника картки блокується, фактичне списання коштів здійснюється через певний час.

У разі здійснення операцій із застосуванням платіжних терміналів або оплати товарів і послуг через Інтернет описаний алгоритм змінюється лише в тому, що здійснюється не видача готівки, а переказ еквайером коштів на рахунок відповідного суб'єкта [8]. Отримавши документальне підтвердження такого переказу емітент здійснює списання коштів з рахунку власника картки та здійснює переказ еквайеру.

Уявімо типовий випадок досліджуваного кримінального правопорушення: особа В., використовуючи банківський автомат та платіжну картку, яка належала потерпілій А., «зняв з неї» готівкові кошти. Враховуючи наведені законодавчі положення, юридично правильним було б наступне описання даного випадку: особою А. було укладено договір банківського обслуговування з банком АБ; на підставі договору про надання платіжних послуг А. отримала платіжну картку № 1111..., яка є платіжним інструментом, призначеним для ініціювання платежів з рахунку А. у банку АБ; за певних обставин В. заволодів належною А. платіжною картою; використовуючи цю картку В. та платіжний пристрій – банківський автомат, розташований за адресою..., – ініціював неналежну платіжну операцію у вигляді списання облікованих на банківському рахунку у банку АБ, належних А. безготівкових коштів, та отримав їх у вигляді готівки.

Наступною проблемою, яку необхідно дослідити, є зміст ознак об'єкта досліджуваного кримінального правопорушення у випадках, коли воно здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалют).

Експерти зазначають, що криптовалюти мають всі шанси стати одним з основних фінансових інструментів по всьому світу в найближчому майбутньому [1]. Функціонування віртуальних активів засноване на специфічному методі зберігання даних – блокчейн. Як зазначають В.А. Устименко та Н.Ю. Поліщук: «Перспективним напрямом розвитку цифрових технологій є перехід від централізованого адміністрування баз даних до розподіленого, своєрідна децентралізація, що отримала назву технології блокчейн. Її поява обумовлена світовою кризою 2008 р., яка призвела і до кризи довіри у розрахунках. Технологія блокчейн передбачає консенсус учасників розрахунків за певними правилами та криптографічний захист» [21].

Закон України «Про віртуальні активи» [11] прийнято Верховною Радою та підписано Президентом України, він набере чинності після внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами. Водночас, як свідчить пояснювальна записка до законопроекту № 3637 від 11.06.2020, яким було ініційовано розгляд проекту названого закону, «поточний розвиток технологій та ринків в Україні та світі мав своїм наслідком створення нових об'єктів цивільних прав, що існують виключно у цифровій (нематеріальній) формі, фактично перебувають у платіжному обігу та істотним чином впливають на суспільно-економічні відносини,

формуючи особливий та новий ринок. Необхідним елементом нової економічної парадигми будь-якої держави стає розвинений ринок віртуальних активів. В Україні він фактично вже є сформованим та існує протягом приблизно п'яти років, але знаходиться повністю поза межами правового поля держави» [9]. Цілком погоджуємося з авторами пояснювальної записки, а також вважаємо необхідним зазначити, що фактичне існування в Україні відносин використання віртуальних активів разом з незавершеним формуванням системи їх правового регулювання створює ризики появи нових форм суспільно небезпечних посягань на відносини власності в загалі та досліджуваного кримінального правопорушення зокрема.

Відповідно до згаданого закону, віртуальний актив представляє собою «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів» [11]. Система забезпечення обороту віртуальних активів визначається як «програмний або програмно-апаратний комплекс обміну електронними даними, який забезпечує ідентифікацію та оборотоздатність віртуальних активів» [11].

Для того, щоб прокоментувати ці положення законодавства, розглянемо засади функціонування найбільш поширеного у світі віртуального активу – біткоїну та сформуємо ознаки, які дозволяють розрізняти обіг безготівкових грошей та віртуальних активів.

Біла книга біткоїну, опублікована під псевдонімом Сатоші Накамото, визначає електронну монету як послідовність цифрових підписів, що формується під час транзакцій, коли кожний власник передає монету наступному додаючи до неї свій цифровий підпис, геш попередньої транзакції та публічний ключ нового власника [2].

Для отримання можливості здійснювати операції з криптовалютою особа реєструється у відповідній мережі та отримує публічний ключ (адресу) та цифровий підпис (приватний ключ). Публічний ключ (адреса) представляє собою послідовність символів та цифр, використовуючи яку учасники системи можуть здійснювати транзакції, переглядати баланс облікового запису за цією адресою активу, дізнаватися про транзакції, здійснені з використанням цієї адреси. Публічний ключ (адреса) є відкритою інформацією. Приватний ключ це також послідовність знаків та цифр, але на відміну від публічного ключа доступ до цієї інформації обмежений. Наявність адреси та цифрового підпису дає можливість здійснювати транзакції. Ілюстрацією змісту понять публічний та приватний ключ може слугувати аналогія з комірками для зберігання речей у торговельних центрах. Уявімо, що існує масив таких комірок, вони обладнані прозорими дверцятами, пронумеровані та закриваються на замок. Всі відвідувачі можуть переглядати вміст комірок, однак отримати речі, які в них знаходяться мають можливість тільки ті, які мають ключ.

Тут важливо зазначити, що ключовою ознакою, яка відрізняє системи банківського обслуговування від платіжних систем віртуальних активів, є відкритість реєстрів транзакцій та персоналізації осіб, які здійснюють транзакції. У системах банківського обслуговування дані щодо здійснених транзакцій, як і дані щодо осіб, які здійснюють транзакції, відносяться до інформації з обмеженим доступом. Наприклад, стаття 60 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [10] відносить до банківської таємниці відомості про банківські рахунки клієнтів та інформацію про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта. Натомість реєстр транзакцій віртуального активу як правило є відкритим та представленим у відкритому доступі. Відкритість реєстру транзакцій розглядається як додаткова гарантія цілісності інформації про здійснені транзакції, захищеності цих даних від змін. Водночас, такі реєстри транзакцій, вони також називаються

блокчейнами віртуальних активів, не містять жодних персональних даних. Інформація щодо руху віртуальних активів накопичується тільки з вказівкою публічних ключів (адрес), дані про належність приватних ключів від цих адрес не накопичуються.

Не менш важливою ознакою, за якою слід розрізняти відмежувати обіг безготівкових коштів та віртуальних активів є спосіб організації. Ефективна організація та регулювання безготівкового грошового обігу забезпечується нормативним встановленням правил проведення безготівкових розрахунків [15]: правил ведення безготівкових розрахунків для фізичних і юридичних осіб; форм безготівкових розрахунків тощо [12]. Збереження даних про стан банківських рахунків забезпечується централізованою, нормативно врегульованою роботою відповідних підрозділів банківської установи. У свою чергу, специфіка забезпечення цілісності, доступності та актуалізації блокчейнів віртуальних активів, залучення обчислювальних ресурсів, достатніх для функціонування платіжних систем віртуальних активів, забезпечується за принципом пірингової мережі (p2p, peer to peer – рівний рівному). Синхронізовані копії реєстрів транзакцій віртуальних активів зберігають всі учасники системи, що долучилися до неї як «майнери», єдиний центр координації мережі відсутній. Кожний новий блок даних про транзакції додається до блокчейну віртуального активу після алгоритмізованого узгодження його змісту, перевірки можливості, достовірності заявлених транзакцій та ухвалення їх більшістю учасників мережі (вузлів, «майнерів»). При цьому, алгоритми функціонування платіжної системи криптовалюти є програмою з відкритим кодом, тобто всі зацікавлені мають можливість ознайомитися з алгоритмом роботи системи [7]. Іншими словами, якщо організація обігу безготівкових грошей забезпечується централізовано, то організація обігу віртуальних активів є децентралізованою.

Істотною є й різниця в тому, як здійснюється емісія одиниць вартості. Відносини, предметом яких є гроші, характеризуються тим, що емісія відбувається відповідно до положень чинного законодавства. Виключне право введення в обіг гривні належить Національному банку України [13]. Як зазначає Н.М. Давиденко, «одним із важливих завдань центрального банку є розроблення, дослідження та використання механізму змін у грошово-кредитній політиці, котрі здійснюють вплив на виробництво та рівень цін. Процес передачі змін через різні інструменти, що є у розпорядженні центрального банку, на фінансовий сектор економіки поділяється на канали та має назву «трансмісійний механізм» [5, с. 20]. Використання трансмісійного механізму відбувається шляхом визначення цільових орієнтирів грошово-кредитної політики. Як правило, такий орієнтир встановлюється для майбутньої інфляції, на основі багатьох макроекономічних показників (інфляційні очікування, реальний обсяг виробництва, зростання обсягів кредитування, витрати на заробітну плату тощо) [5, с. 21].

Емісія віртуальних активів, зокрема біткоїну, організована у інший спосіб. Випуск в обіг нових одиниць віртуальних активів відбувається як винагородження осіб («майнерів»), які долучилися та надали обчислювальні можливості для забезпечення функціонування криптовалюти системи. Кожного разу, коли до блокчейну криптовалюти додається новий блок даних про транзакції, «майнери» забезпечують перевірку цілісності та актуальності змісту блокчейну, обчислюють маркери для подальших перевірок даних, що додаються (геші транзакцій, геш нового блоку тощо). «Майнер» який першим здійснить ці обчислення, задача включає також елемент випадкового перебору даних, отримує від системи винагороду у розмірі певної суми криптовалюти, яка емітується, та суми комісії транзакцій, які включено до блоку [7]. Станом на жовтень 2023 року в системі Bitcoin блок генерувався

приблизно кожні десять хвилин, а за одну добу здійснювалося близько 300 тисяч транзакцій. Розмір всієї бази даних Bitcoin, яку зберігають та доповнюють всі «майнери» складає близько 491.5 GB, кількість блоків – більше 800 тисяч [6].

Нарешті певна специфіка є й у встановленні вартості віртуальних активів. Слід погодитися з висновком І.Г. Скоморович про те, що підґрунтям функціонування приватних грошових систем, до яких зокрема криптовалюти, є «довіра до них економічних суб'єктів, рівень якої в основному залежить від авторитету емітента. Особливим різновидом приватних грошей, які не забезпечені державними грошовими знаками, товарами чи послугами, є криптовалюти» [17, с. 33]. Вартість криптовалюти нічим не забезпечена і визначається ситуативно на підставі попиту та пропозиції, єдиний орган, що встановлює курс до національних валют, відсутній. Тим не менше, корисні властивості криптовалюти (захищеність, конфіденційність, децентралізація, майже миттєвий переказ у будь-яку частину світу) забезпечують стабільний попит на неї [7].

Варто зазначити, що в умовах, коли Закон України «Про віртуальні активи» ще не набрав чинності, означена специфіка визначення вартості віртуальних активів викликає значний комплекс питань практичного використання кримінального законодавства. Зокрема кримінально-правової кваліфікації шахрайства, предметом якого може бути криптовалюта. Наприклад, особа шляхом обману заволоділа певною сумою у біткоїні. Яким чином встановити розмір заподіяної шкоди у національній валюті? Чи можна розглядати відомості інтернет-джерел щодо курсу біткоїні як достатній доказ? За нашою оцінкою єдиним можливим способом розв'язання цього питання є аналіз фінансових документів потерпілої особи про придбання віртуального активу. Водночас, якщо потерпіла особа отримала віртуальний актив не шляхом придбання за фіатні гроші, наприклад як «майнер», поставлене питання залишається відкритим.

Зауважимо, що крім розв'язання питання про особливості об'єкта посягання у разі вчинення шахрайства відносно віртуальних активів, відповіді потребує й питання віднесення віртуального активу до ознак складу кримінального правопорушення. Вважаємо, що з урахуванням наведених раніше міркувань про безготівкові гроші, а також того, що наявність облікованого віртуального активу за певною публічною адресою по суті представляє собою запис у публічному реєстрі транзакцій (блокчейні) про те, що відбулася транзакція на певну публічну адресу, віртуальні активи, як і безготівкові гроші, слід відносити до предметів злочинного впливу. Віртуальні активи, як і безготівкові гроші, в контексті кримінальної відповідальності за шахрайство представляють собою право на майно.

Для продовження дискусії:

1. У випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо безготівкових грошей, безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням банківських рахунків та електронних платіжних систем, безготівкові гроші в таких випадках представляють собою предмет злочинного впливу.

2. Означена специфіка об'єкта посягання та предмета злочинного впливу робить необхідним встановлення в процесі досудового слідства таких даних як: реквізити договору банківського обслуговування (на відкриття рахунку потерпілої особи), реквізити банківського рахунку потерпілої особи, реквізити договору на отримання платіжних послуг, реквізити платіжної картки потерпілої особи, дані щодо ініційованих винною особою транзакцій з рахунку потерпілої особи.

3. Безготівкові гроші, як предмет злочинного впливу шахрайства, представляють собою юридичні права потерпілої особи вимагати від банку певної суми коштів, а також зобов'язання банку виконати цю вимогу, зменшити обсяг яких намагається винна особа.

4. У випадках, коли шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, здійснюється щодо віртуальних активів (криптовалюти), безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини власності, опосередковані використанням платіжних систем віртуальних активів, віртуальні активи в таких випадках представляють собою предмет злочинного впливу. Використання платіжних систем віртуальних активів характеризується: децентралізованим регулюванням, відкритістю реєстру транзакцій, алгоритмізованим та автоматизованим забезпеченням функціонування, відсутністю забезпечення вартості віртуальних активів. Означена специфіка об'єкта посягання та предмета злочинного впливу робить необхідним встановлення в процесі досудового слідства таких даних як: публічні адреси потерпілої та винної осіб, реквізити транзакцій (геш, дата та час, входи, виходи, розмір комісії, номер блоку) в результаті яких потерпіла особа отримала віртуальний актив, реквізити транзакції (транзакції) ініційованих винною особою.

5. Віртуальні активи, як предмет злочинного впливу шахрайства, представляють собою нематеріальні блага, що є об'єктом цивільних прав потерпілої особи, мають вартість та виражені сукупністю даних в електронній формі, що підтримується системою забезпечення обороту віртуальних активів, щодо яких винна особа намагається здійснити незаконну транзакцію.

ЛІТЕРАТУРА

- Karchevskiy M., Kovalenko A., Matviichuk A., Zavalnyi M. V. Legal aspects of cryptocurrency's circulation: international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 2021. Vol: 39. P. 153–164. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36841/39794> (дата звернення: 10.04.2024).
- Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. *Bitcoin project*. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 13.10.2023).
- Борисов В.І. Кримінальні правопорушення проти власності: об'єкт, предмет та види. Характеристика незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) обороненням чужого майна. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. Том 1 № 17. С. 227–245. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257291>.
- Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
- Давиденко Н.М. Сучасний стан грошового ринку та особливості емісії грошей в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 27. Частина 3. С. 20–24. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/01/43.pdf> (дата звернення: 24.03.2024).
- Інформаційний ресурс BitInfoCharts. URL: <https://bitinfocharts.com/uk/bitcoin/> (дата звернення: 04.04.2024).
- Карчевський М.В. Blockchain та Bitcoin що це таке та «як працює»? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 4(84). С. 108–117. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.108-117>.
- Карчевський М.В. Уголовно-правовая квалификация преступлений против собственности, совершаемых с использованием платежных карт или их реквизитов. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 1(66). С. 90–109. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/822> (дата звернення: 12.03.2024).
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про віртуальні активи» (доопрацьований) / *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/264599> (дата звернення: 7.04.2024).

10. Про банки та банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
12. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : Постанова правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
13. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 17.03.2024).
14. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 03.04.2024).
15. Проць І.М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 67. С. 215–219. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4457> (дата звернення: 08.04.2024).
16. Рудевська В. Теоретичні підходи до визначення сутності банківської діяльності. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 12. С. 194–199. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.34>.
17. Скоморович І. Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2017. 41 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/aref_skotogovusch.pdf (дата звернення: 02.04.2024).
18. Сліпченко С.О. Безготівкові гроші як об'єкт цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, 19–20 травня 2017 р.* Харків: ХНУВС, 2017. С. 56–59.
19. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
20. Усманов Р.А. Шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки: аналіз судової практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-19>.
21. Устименко В.А., Поліщук Н.Ю. Про стан правового забезпечення обігу криптовалют в Україні: погляд крізь призму зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2018. № 1. С. 60–65. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/ecpr_2018_1_7.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.04.2024).